

ЗАТВЕРДЖУЮ
директор НЕНЦ
В.В. Вербицький

«10» листопада 2023 р.

ОБГОВОРЕНО

на засіданні педагогічної ради НЕНЦ
Протокол № 4 від 10
листопада 2023 р.

**Концептуальні підходи до формування української
національної та громадянської ідентичності в закладах
позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку
«Самобутня Україна»
(складова: позашкільна освіта)**

1. Загальні положення

Сучасний етап розвитку системи освіти України характеризується її інтеграцією у світовий освітній простір, що відкриває багато нових можливостей. Це супроводжується створенням нової парадигми екологічної освіти, спрямованої на формування освіченої, творчої особистості, яка має чіткі національні переконання, що сприятиме зміцненню свідомості та солідарності в екологічних питаннях.

Особливого значення окреслене питання набуває для сфери національної безпеки і оборони країни, адже утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян, як однієї з визначальних засад держави, значно посилює її здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Нині, в умовах тимчасової окупації українських територій та повномасштабної війни російської федерації проти України, дослідження процесу формування національної та громадянської ідентичності, має особливу вагу та актуальність. Віра у перемогу України у війні з росією, переосмислення історичних фактів і здобутків українського народу у сфері освіти, науки й культури, спонукають дослідити процес формування національної та громадянської ідентичності молодого покоління громадян України як одного із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення.

Актуальність формування національної та громадянської ідентичності обумовлена необхідністю осягнення й засвоєння національно-культурних цінностей українського народу, історичної пам'яті, збереження національної автентичності та традицій, дбайливе ставлення до довкілля. Важлива роль у

цьому плані відводиться закладами позашкільної освіти, які володіють відповідними виховними можливостями та відіграють важливу роль у цій справі, оскільки вони мають потенціал створювати виховне середовище, сприятливе для формування національної свідомості та громадянських цінностей.

Формування національної та громадянської ідентичності є важливою умовою існування України як суверенної та незалежної держави, здатної відстоювати свою територіальну цілісність, національні інтереси та інтегруватися до Європейського союзу. Особливе значення у формуванні національної та громадянської ідентичності у здобувачів еколого-натуралістичної позашкільної освіти є усвідомлення ними себе українцями, частиною великого народу, причетними до української культури, нащадками давньої історії, носіями української мови, що виявляється в любові до України, природи рідного краю, відчутті захищеності й значущості для життя країни, причетності до її долі.

На процес формування національної та громадянської ідентичності впливають різноманітні соціальні фактори (економічний стан держави; демократичність державного устрою; стан культури спілкування; релігійні традиції; національні цінності та ідеали; історія; культура; природні ресурси та ін.). Сила та напрямок їх дії безпосередньо залежить від оточення, в якому знаходиться здобувач еколого-натуралістичної позашкільної освіти. На думку вчених, найбільший вплив на соціалізаційні процеси зростаючої особистості має освітнє середовище закладу освіти (в нашому випадку – закладу позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку), під впливом якого здобувач освіти знаходиться протягом усього періоду навчання в освітньому закладі.

Концептуальні підходи відповідають положенням Конституції України, законів України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», «Про національну безпеку України», «Про освіту», «Про закордонних українців», «Про волонтерську діяльність», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», «Про освіту», постанови Верховної Ради України від 12 травня 2015 року № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р; Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 474-р. та інших нормативно-правових актів.

Відповідає принципам формування та шляхам реалізації державної політики, визначеними Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та спрямована на досягнення цілей Стратегії людського

розвитку, затвердженої Указом Президента України від 02 червня 2021 р. № 225/2021, зокрема формування всебічно розвиненої людини, патріота України, сприяння духовному розвитку та створення можливостей для творчого самовираження і самореалізації.

2. Мета і завдання

Виклики, перед якими стоїть наша країна, як то: відстоювання власної територіальної цілісності, становлення політичної нації, формування громадянського суспільства, зростання ролі власної причетності і відповідальності за долю України, її природу вимагають уваги до виховання підростаючого покоління та актуалізують формування у здобувачів позашкільної освіти національної та громадянської ідентичності.

Проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Міждисциплінарний підхід дозволяє виявити проблеми формування національної та громадянської ідентичності, пов'язані як з потребою окреслення ціннісно-сислового наповнення, так і з ризиками інформаційного, політичного та воєнного протистояння.

Формування національної та громадянської ідентичності у здобувачів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку в умовах соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісної кризи набуває особливого змістового наповнення, адже актуалізація історико-культурного спадку, збереження біорізноманіття та національних процесів накладається на аксіологічно неоднорідний та фрагментарний сучасний соціокультурний простір. Складність формування національної та громадянської ідентичності в тому, що вона має увібрати суспільні, економічні, політичні екологічні та культурні ознаки єдності українства, репрезентувати національний простір, не заперечуючи права відтворення інших ідентичностей.

Важливою підставою подальшого відтворення українства в Україні та за кордоном є духовні надбання й національні традиційні виміри, які становлять основу національного буття України та дозволяють відчувати постійний зв'язок з Батьківщиною, через любов до Природи, до малої Батьківщини.

Важливою умовою розвитку екологічної освіти в Україні є поступова гармонізація українського екологічного законодавства зі стандартами права ЄС у відповідності до Угоди про асоціацію ЄС з Україною та екологічної реформи в Україні. Сучасна екоосвіта є системною складовою національної системи освіти. Головна її мета – формування нового типу світогляду, у центрі якого гуманістично-раціональний взаємозв'язок людини з довкіллям у системі «природа-людина-суспільство».

Зважаючи на це, система сучасного виховання «Самобуття Україна» в закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку спрямована на формування моральних цінностей і відповідних екологічних компетентностей у здобувачів еколого-натуралістичної позашкільної освіти.

Україна сьогодні стоїть на варті цивілізації не лише зі зброєю в руках. Наші природоохоронці безпосередньо впливають на те, яким буде порядок денний у сфері захисту довкілля на десятиліття вперед. Вони вивчають наслідки російського вторгнення для довкілля і розповідають, чому сталий розвиток та війна не сумісні. Поширення знань про довкілля – це те, що має допомогти людству стримувати війни у майбутньому.

Метою концепції «**Самобуття Україна**» є – формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності у здобувачів еколого-натуралістичної позашкільної освіти (діти, які навчаються в Україні, і ті, хто вимушено виїхав за кордон) шляхом національно-патріотичного, еколого-патріотичного виховання, громадянської освіти на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, розкриття зв'язку між національною свідомістю, національною приналежністю та відповідальним ставленням до природного середовища, підвищення екологічної свідомості громадян України та формування позитивного ставлення до власної країни, раціональному використанні природних ресурсів, відновленні та захисті екосистем.

Реалізація концепції «**Самобуття Україна**» сприяє розвитку стійкого та екологічно свідомого суспільства, активної громадянської позиції та участі у справах розвитку України. Вона покликана залучити громадян до активної діяльності щодо збереження навколишнього середовища, підтримки сталого розвитку та формування позитивного іміджу України.

Основні завдання формування української національної та громадянської ідентичності в концепції «**Самобуття Україна**» включають:

1. Підтримку та посилення національної свідомості.
2. Виховання громадянської свідомості.
3. Розвиток екологічної освіти.
4. Сприяння національній приналежності в контексті екології.

3. Зміст та структура

Національна та громадянська ідентичність пов'язана з національно-культурною ідентичністю і має декілька спільних чинників, які негативно впливають як на формування національної, так і на формування національно-культурної ідентичності молодого покоління.

Негативними чинниками у формуванні національної та громадянської ідентичності є:

- зросійщення населення, відлучення від української мови;
- проведення інформаційно-психологічної операції на теренах України;
- перекручування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та культури самого існування нації;
- боротьба за утвердження російської як другої державної мови;
- витіснення української мови з Медіа-ринку;
- використання політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розмежування регіонів України та інші.

Формування національної та громадянської ідентичності у здобувачів освіти у закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку в рамках концепції **«Самобутня Україна»** базується на:

- історичній правді;
- історичній пам'яті;
- національних ідеалах;
- національній гідності;
- національній самосвідомості;
- національній культурі;
- патріотизмі;
- розвитку екологічної освіти в закладах освіти (ЗДО, ЗСЗО, ЗПО, ЗВО);
- розвитку екологічних громадських організацій;
- популяризації екологічних інновацій;
- любові до рідної природи.

Культурні, освітні, релігійні, соціальні, геополітичні впливи на прикордонних територіях також мають свою специфіку і є зоною як привабливості, так і масштабних маніпуляцій, які впливають на формування національної ідентичності у здобувачів позашкільної освіти.

Так, Луганська область має найбільшу протяжність кордону з російською федерацією, що також не могло не сприяти проросійським впливам в регіоні. Серед помилок слід вважати, що значна кількість людей, які проявили елементи колабораціонізму під час подій 2014 року, не тільки не були покарані, а і багато з яких залишилось в органах влади та на виборних посадах, що стало, хоча і не значною, але підтримкою загарбникам після повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року.

При поновленні роботи профільних закладів позашкільної освіти та організаційних структур роботи з учнівською молоддю за еколого-натуралістичним напрямом роботи (позашкільні підрозділи та опорні ЗСЗО, центри на громадських засадах, дитячі громадські екологічні організації та рухи, окремі інноваційні та комплексні творчі об'єднання учнів тощо) слід передбачити методичну та матеріальну (натуралістичну) допомогу від інших регіонів, своєрідну *«Всеукраїнську натуралістичну толоку»* та обов'язковим обміном досвідом, творчими зустрічами тощо.

Враховуючи наслідки *«російської пропаганди»*, разом з іншими патріотичними заходами за еколого-натуралістичним напрямом, з метою ціннісно-сміслового наповнення, слід запровадити проєкт *«Втрачена Луганщина (що маємо і що могло би бути?)»*. Він повинен сприяти розумінню серед молоді цих регіонів гуманістичного (вільного) та творчого розвитку особистості в у мовах української держави та руйнівних наслідків так званого *«руського мира»*. При цьому тут повинні застосовуватися доволі жорстокий (правдивий) фактаж дій окупантів та їх посібників (включаючи людей з їх близького оточення) та їх наслідків для регіону, країни; руйнації європейських, світових і людських цінностей; людських і економічних втрат; соціальних, демографічних і екологічних наслідків тощо. Слід передбачити певні практичні відновлювальні дії природоохоронного спрямування для

дітей в рамках цього проєкту за напрямом «екокаяття» та інших подібних йому напрямкам, спрямованим на подолання наслідків пропагандистських дій за період окупації. Можливо створення експозицій екоциду росіян в Україні та на Луганщині в рамках шкільної музейної справи тощо.

Моделювання майбутнього позашкільної освіти в Донецькій області, планування інноваційних форм роботи з дітьми і молоддю, зокрема хто опинився за кордоном, перебуває на тимчасово окупованих територіях, їхнього повернення в Україну, реінтеграція, соціалізація, ментальна підтримка, утвердження української національної та громадянської ідентичності, національно-патріотичне виховання є невідкладними завданнями освітян-позашкільників і не тільки. Надзвичайно важливим є збереження та підтримка мережі закладів позашкільної освіти в деокупованих громадах регіону, особливо під час воєнного стану.

Позашкілля Донеччини має величезний потенціал для післявоєнного відновлення і розбудови, а діяльність позашкільників потребує всебічної фінансової підтримки. Держава надає весь можливий інструментарій для розвитку позашкільної освіти - від освітньої субвенції в перші повоєнні роки в регіонах, які зазнали людських і матеріальних втрат, до легалізації різних форм матеріального заохочення освітян в залежності від спроможності громади – підвищуючи коефіцієнти, дотації на здобуття освіти у гуртку за вибором дитини/батьків.

Концепція **«Самобуття Україна»** передбачає розвиток та реалізацію проєктів та програм на деокупованих територіях Луганської, Донецької та інших тимчасово окупованих областей, спрямованих на ґрунтовну підтримку дітей. Робота із дітьми на деокупованих територіях України має велике значення для майбутнього країни.

Ця ініціатива може допомогти дітям, які постраждали від конфлікту, відновити нормальне дитинство та здобути необхідні знання та навички для успішного майбутнього. Проєкти, які спрямовані на розвиток та психологічну підтримку таких дітей, можуть забезпечити їх інтеграцію у суспільство та створити передумови для розбудови мирного та процвітаючого суспільства. **«Самобуття Україна»** сприятиме формуванню позитивної та об'єднаної молоді, яка буде пишатися своєю країною та працювати задля її процвітання. Це важлива робота, яка може мати довготривалий вплив на майбутнє України і покращити життя дітей, які пережили важкі часи.

У межах цієї концепції організовуються програми з розвитку освіти, спорту, культури, інклюзивної освіти та психологічної підтримки для дітей та учнівської молоді. Метою таких програм є створення сприятливих умов для повноцінного розвитку дітей та молоді, підтримка та захист їх прав. Ці проєкти вимагають багатостороннього зусилля з боку уряду, місцевих органів влади, громадських організацій та волонтерських груп, щоб забезпечити необхідний ресурси та фахівців для їх впровадження.

Досягнення мети Концепції передбачається шляхом реалізації **завдань**:

- Сприяння організації реекспозицій у музеях краєзнавчого, екологічного, етнографічного та історичного профілю при закладах позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку з метою висвітлення героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, українського визвольного руху ХХ століття, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції, операції Об'єднаних сил на сході України, волонтерів, громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності держави.

Реалізація завдання здійснюється через застосування засобів музейної педагогіки. Наприклад, в НЕНЦ створений net-art (віртуальний) музей злочинів держави росії в ході розгорнутої воєнної агресії проти суверенної держави Україна «Опалена весна».

- Поширення соціальної реклами, спрямованої на консолідацію суспільства навколо захисту України, довкілля, популяризацію військової служби, утвердження спадкоємності традицій борців за незалежність України, донесення достовірної інформації про роль Збройних Сил України на сході країни, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, у забезпеченні миру і стабільності в Україні та Європі.

Реалізація завдання здійснюється через проведення масових освітніх, патріотичних виховних та екологічних заходів, спрямованих на формування української ідентичності молоді, її спільної свідомості, активної позиції, на кшталт: Всеукраїнський бліц конкурсу патріотичного плакату на тему «Україна жива і вічно буде жити!»; Всеукраїнський бліц конкурс патріотичного плакату на тему «Україна жива і вічно буде жити!»; Всеукраїнський конкурс «Переможна марка юних натуралістів», тощо.

Створення та постійне наповнення інформаційних віртуальних рубрик на сайтах закладів позашкільної освіти. Наприклад, на сайті НЕНЦ з метою формування історичної свідомості українського народу, збереження національної пам'яті та належного вшанування захисників України створені постійно діючі рубрики: «Країна незламних людей», на якій розміщені історії про Героїв-позашкільників, які відстоюють незалежність України не тільки на освітянській ниві, а й на фронті; з метою зміцнення патріотичного духу, формування громадянської свідомості «В єднанні наша сила»; створення Інтернет-часопису «ДІТИ-ГЕРОЇ» - опису героїчних вчинків дітей, які заслуговують на повагу та популяризацію; інтернет-часопис «ГЕРОЇ ПОРУЧ» - опис подвигів захисників і захисниць України (воїнів, волонтерів, партизанів, окремих громадян); «ЕКОНАБАТ».

- Проведення освітньо-виховних, інформаційно-просвітницьких, культурологічних, екологічних, міжнародних заходів з національно-патріотичного виховання

Наприклад: Всеукраїнська дитячо-юнацька еколога-патріотична гра «Паросток»; Всеукраїнська акція «Писанкове дерево Перемоги»; Всеукраїнський конкурс есе патріотично-громадянської тематики «Єднанням сильні!»; Всеукраїнський бліц-конкурсу «Український орнамент Перемоги» конкурс творів- розповідей «Історія моєї родини — частина історії України»; Патріотичний проєкт «Герої освітнього фронту»; тощо.

- Підтримка мистецьких проєктів національно-патріотичного спрямування з метою підвищення рівня обізнаності з українською культурою, поширення україномовного культурного продукту.

Реалізація завдання здійснюється через підписні видання НЕНЦ для молоді України:

- Видання науково-художнього журналу для дітей та юнацтва «Паросток»
- Видання газети «Юний натураліст».

- Формування позитивного ставлення до України, до української мови та культурних надбань українського народу, любові до природи рідного краю.

Реалізація завдання здійснюється через організація проєктів і заходів з набуття компетентностей для осіб, які працюють у сфері національно-патріотичного виховання.

Наприклад, проведення Всеукраїнського форуму «Україна в серці кожного», тренінгів для педагогів закладів загально-середньої та позашкільної освіти з національно-патріотичного виховання (залучення ветеранів війни); робота Ліги тренерів з національно-патріотичного виховання за програмою «З Україною в серці»; Всеукраїнська «Школа виховника», тощо.

- Проведення у закладах позашкільної освіти інформаційно-просвітницьких та еколога-натуралістичних виховних заходів з питань безпеки, домедичної підготовки, підвищення престижу військової служби

Проведення просвітницьких заходів (форумів, конференцій, круглих столів тощо) національно-патріотичного спрямування, приурочених до державних свят, стосовно подій, пов'язаних із збройною агресією.

Залучення кадрових військових, ветеранів війни до освітньої діяльності з початкової та базової військової підготовки, організації та здійснення програм, проєктів та заходів національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання.

- Формування активної життєвої та громадянської позиції, здатності брати участь у житті суспільства, органів місцевого

самоврядування та управління на різних рівнях, зокрема у волонтерській діяльності природо-охоронного змісту.

- Впровадження освітніх програм і проектів із біології, екології, агробіології, кібербезпеки, медіаосвіти, що реалізуються засобами інформаційних технологій, ГІС-проектів (проектів із застосуванням геоінформаційних систем), передбачають створення віртуальних продуктів, зокрема з відновлення історичної пам'яті, героїчної боротьби українців.

У цьому напрямі НЕНЦ започаткував **впровадження** в системі закладів позашкільної освіти **Open Source Intelligence (OSINT - розвідка на основі відкритих джерел)**, опанувати інструменти та використовувати під час російсько-української війни. Розвідка на основі відкритих джерел (OSINT) — концепція, методологія і технологія добування і використання військової, політичної, економічної та іншої інформації з відкритих джерел, без порушення законів.

OSINT Academy - це проект Інституту постінформаційного суспільства за підтримки European Endowment for Democracy та Міністерства інформаційної політики України, який присвячений навчанню методикам пошуку інформації для розвінчування фейків російської пропаганди.

- Запровадження традиції увіковічення подвигу українського народу, своїх земляків, конкретних людей, з використанням традиції українського народу посадки іменних дерев. Цю традицію розповсюдити і на інші практичні природоохоронні заходи і акції у вигляді створення скверів, алей, парків (у т.ч. «Україно-Європейської єдності»), проведення «зелених толок» на честь земляків та допомоги їх родинам; створення колективних «Садів Перемоги» в громадах, зелених зон та «місць сили українців» тощо.

4. Очікувані результати

Основними характеристиками освітнього середовища закладу позашкільної освіти, що забезпечать ефективне та інтенсивне формування національної та громадянської ідентичності здобувачів позашкільної освіти, є:

- гуманістичний характер освітнього впливу у середовищі;
- проєкологічна філософія в освітньому середовищі;
- «відкритість» та «динамічність» освітнього середовища;
- акцентуація національного (екологічного) компонента в змісті освіти;
- постійний діагностично-корекційний педагогічний вплив на освітнє середовище засобами еколого-натуралістичної творчості.

Комплексне застосування даних умов в освітньому процесі є важливим фактором впливу на формування зростаючої особистості, яка буде мати тверду громадянську позицію, високий рівень національної та громадянської свідомості.

Результатами застосування концептуальних підходів до формування української національної та громадянської ідентичності в системі екологічної освіти стануть:

1. Підвищення рівня екологічної свідомості і знань серед здобувачів освіти.

2. Зміцнення патріотичних почуттів української національної ідентичності, спрямованих на повагу до природних багатств України та розвиток гармонічного зв'язку з природою.

3. Стимулювання громадянської активності здобувачів еколого-натуралістичної освіти.

4. Розвиток навичок співпраці, соціальної відповідальності та лідерства, які є важливими якостями для громадянина, особливо в контексті патріотичної проблематики.

Ці результати сприятимуть створенню свідомого та активного суспільства, зосередженого на збереженні навколишнього середовища та сталому розвитку.